

Observații asupra utilizării limbii române în presa românească actuală apărută în Italia

CAMELIA STAN

Facultatea de Litere
Universitatea din București

Cercetările existente asupra limbii române, în particular asupra perioadei ei actuale, nu au avut în vedere decât în mică măsură varietățile lingvistice care se dezvoltă în medii aloglote, adică în afara României, în contact direct, permanent, cu limba oficială, majoritară, a unui stat străin. Studiile realizate în acest domeniu de alți autori privesc mai ales (sub)dialectele românești vorbite de comunitățile vechi din țările învecinate cu România¹. Mult mai puține sunt informațiile referitoare la utilizarea românei ca limbă maternă de către comunitățile constituite în emigrație, în zone mai îndepărtate².

Lucrarea de față se încadrează în această direcție de preocupări, luând în discuție câteva aspecte relevante pentru stadiul limbii române folosite de vorbitorii nativi care trăiesc în Italia. Observațiile noastre se bazează pe analiza unui corpus reprezentativ, alcătuit integral din texte apărute în „Gazeta Românească. Ziarul românilor din Italia” (GR) – articole originale (cu tematică socială, economică, juridică, sportivă, culturală etc.), scrisori ale cititorilor și răspunsurile redacției la scrisori, traduceri din italiană (îndeosebi cu caracter juridic-administrativ).

1. *I n f l u e n ța i t a l i a n ă* caracterizează diferit varietatea lingvistică la care ne referim aici, comparativ cu celelalte varietăți ale limbii române. Cercetările au arătat că influența modelului lingvistic italian s-a realizat pe cale orală și scrisă în dacoromână (prin contacte lingvistice în cadrul raporturilor mai întâi comerciale, începând cu secolul al XIV-lea, iar apoi și culturale, încă din etapa de formare a românei literare), preponderent pe cale orală în aromână (prin contacte directe comerciale sau indirecte) și în istroromână (ca influență directă, în bilingvism, ori indirectă), manifestându-se la nivelul lexicului și, mai limitat, la alte niveluri (de exemplu, în ortografie, prin întrebuintarea digrafelor *ce, ci, ge, gi* și a trigrafelor *che, chi, ghe, ghi*)³.

În mediul aloglot italian, presiunea limbii oficiale, majoritare, asupra limbii române este sursa principală a dinamicii acesteia, cu consecințe directe sau indirecte la toate nivelurile (mai ales lexical, dar și gramatical, fonetic). Intensitatea și complexitatea fenomenului sunt explicabile în condițiile bilingvismului.

Împrumuturile lexicale sunt numeroase, realizate în general neselectiv, cei mai mulți termeni fiind preluați în virtutea automatismului pe care îl creează utilizarea curentă a limbii italiene. Unele cuvinte au un corespondent în limba română; de exemplu: *fizioterapist* < it. *fisioterapista* „tehnician care aplică fizioterapia” (ZINGARELLI 2002), pentru care există rom. *fizioterapeut* (DEX 1996; termen tehnic cu utilizare restrânsă și, probabil, de aceea necunoscut celor care folosesc italianismul); *regular* „legal” < it. *regolare* (ZINGARELLI 2002), al cărui corespondent românesc, *regulat*, nu exprimă valoarea dată aici (DEX 1996). Alte cuvinte nu au corespondent în română, conținutul lor putând fi redat cu ajutorul perifrazelor: *anagrafic* < it. *anagrafico* „referitor la registrul sau la arhiva electronică ce conține datele despre populație ale unei localități” (ZINGARELLI 2002), *insertionist* < it. *inserzionista* „autorul unui anunț publicitar” (ZINGARELLI 2002; verbul rom. *a insera* exprimă un sens apropiat, și anume „a introduce o informație într-un ziar”, v. DEX 1996), *ipotiza* < it. *ipotizzare* „a considera,

a admite ca ipoteză” (ZINGARELLI 2002) etc. Adesea împrumutul este favorizat de asemănarea formală cu elementele românești, ca în cazul verbului it. *ipotizzare*, a cărui structură e similară cu cea a verbelor românești în *-iza*; de aceea el se adaptează ușor la conjugarea I cu sufixul *-ez* (*ipotizez*, ca *modernizez* etc.). Formații precum *fisioterapist*, *inserționist* cresc într-o anumită măsură ponderea sufixului de agent *-ist*, relativ limitat în română, dar preferat în italiana actuală (it. *-ista*) altor sufixe echivalente⁴.

Calcurile, de asemenea numeroase, sunt variate. Calcul sintactic conduce uneori la absența dublării clitice, în construcții ca: *acestora se vor adăuga clandestini* (GR, 2002, nr. 6, p. 4, col. 3; reluarea dativului obiect indirect *acestora* prin pronume clitic este obligatorie în construcția românească, *acestora li se vor adăuga clandestini*); *a primi sau repatria pe cei care cer azil* (GR, 2002, nr. 6, p. 3, col. 2, unde anticiparea acuzativului obiect direct *pe cei* prin pronume clitic este preferată în limba actuală, *a-i primi sau a-i repatria pe cei*). În exemplul *le plătește câte 210 Euro la săptămână* (GR, 2002, nr. 6, p. 7, col. 3), redarea construcției literare din italiană cu prepoziția *la* (*alla settimana* – rom. *la săptămână*, în loc de *pe săptămână*) este favorizată de existența structurilor românești regionale cu prepoziția *la* ce indică periodicitatea. Calcul de structură se combină cu cel semantic într-un exemplu cum este *africanii sub-saharieni* (GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 3): elementul de compunere *sub-* exprimă aici valoarea „învecinat”, după it. *sub-* (ZINGARELLI 2002; „africanii din țările învecinate cu deșertul Sahara”). Tot calcuri semantice sunt *orar* (*de muncă* etc.) „program” (după it. *orario* (*di lavoro*), v. ZINGARELLI 2002), *a renova* (*permisul* etc.) „a reînnoi” (după it. *rinnovare*, v. ZINGARELLI 2002) etc. Unele calcuri frazeologice creează confuzie, întrucât îmbinările respective exprimă în română alt sens: *putere de muncă* („putință, capacitate de a munci”) traduce uneori impropriu it. *forza lavoro* „populația activă, totalitatea celor care muncesc sau care caută un loc de muncă” (ZINGARELLI 2002 s.v. *forza*) – corespunzător rom. *forță de muncă*. Un calc cum este *reîntregire familială* (pentru *reîntregirea familiei*), după it. *ricongiungimento familiare*, ilustrează și confuzia paronimelor *familiar/familial*; în italiană nu există o distincție formală similară, adjectivul *familiare* exprimă și sensul „referitor la familie” (ZINGARELLI 2002). Îmbinarea *activitate lucrătoare subordonată* este „netransparentă” semantic în limba română; ea redă unitatea frazeologică it. *attività lavorativa subordinata* „activitate producătoare de bunuri și servicii prestată ca angajat (al unei instituții, al unui patron etc.)” (v. ZINGARELLI 2002 s.v. *subordinato*).

Influența italiană favorizează unele fenomene gramaticale explicabile prin tendințe interne ale limbii române și/sau prin diverse influențe externe:

- slăbirea flexiunii cazuale, care în exemplul: *pe marginea noii legi a imigrației aprobată de Camera Deputaților* (GR, 2002, nr. 6, p. 3, col. 1) se manifestă prin lipsa acordului în caz al participiului (*aprobată*) cu substantivul feminin determinat (*legi*); substantivele și adjectivele nu își modifică forma în raport cu categoria gramaticală a cazului în italiană (și în celelalte limbi romanice);
- slăbirea articolului genitival, omis (*din partea guvernelor, publicului și a societăților*, GR, 2002, nr. 6, p. 12, col. 1, corect *a publicului*) sau redus la forma invariabilă *a* (*în ajutorul comunităților și a persoanelor nevoiașe*, ib.; *ideile direcției sau a redacției*, GR, 2002, nr. 6, p. 2, col. 1), poate și dintr-o deprindere regională; articolul genitival lipsește din italiană (și din celelalte limbi romanice);

- utilizarea siglelor și a denumirilor străine mai ales în formă invariabilă, mai rar însoțite de articolul proclitic/enclitic (*Secretarul general al CISL*, GR, 2002, nr. 6, p. 6, col. 1; *responsabil CISL (pentru politica imigrației)*, GR, 2002, nr. 6, p. 6, col. 2; *cetățeni UE*, GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 2; *Președintele lui Western Union International*, GR, 2002, nr. 6, p. 12, col. 1; *UNICEF-ul a devenit un component, UNICEF este o forță*, GR, 2002, nr. 6, p. 12, col. 2; *în favoarea UNICEF-ului*, GR, nr. 6, p. 12, col. 1; *Ambasadorul Bunăvoinței UNICEF*, GR, 2002, nr. 6, p. 12, col. 2); structura în favoarea lui UNICEF (GR, 2002, nr. 6, p. 12) este flagrant neliterară, formația fiind deja adaptată în română la modelul flexionar cu mărci enclitice; procliza articolului hotărât s-ar putea explica și prin forma de genitiv pe care sigla o are în italiană, *dell'UNICEF*, de asemenea cu articol hotărât proclitic;
- extinderea infinitivului în locul conjunctivului (*un pachet de măsuri pentru a rezolva problemele imigranților*, GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 3, în loc de *care să rezolve*), după model italian (și general romanic).

Modificarea formei fonetice a unor cuvinte (*a regulariza, rezultă, solidaritate* etc.) s-ar putea datora tehnoredactării pe computer, știut fiind că unele programe includ corectarea automată conform regulilor ortografiei italiene. Totuși nu putem exclude ipoteza unei influențe a formelor it. *regularizzare, risulta, solidarietà*, dată fiind tendința de italianizare a românei vorbite din Italia, ezitarea între variantele corecte și cele italianizate, în numeroase alte cazuri (*fantezie/fantazie* etc.).

Tot influența italiană credem că explică utilizarea unor termeni rari în română, cu caracter livresc: *ambient* „ambianță, mediu” (de origine franceză, v. DEX 1996), *petent* „petiționar” (latinism împrumutat prin germană, v. DEX 1996) – (*o evaluare corectă a ambientului (în care minorul va fi găzduit); (limba pe care) petenții (o cunosc mai bine)*, GR, 2002, nr. 6, p. 3, col. 3. Având în vedere registrul lingvistic neliterar în care termenii sunt introduși în articolul respectiv, putem presupune că ei nu au fost cunoscuți de autor, ci au fost preluați direct din it. *ambiente, petente*.

Preferința pentru numele de acțiune cu sufix lexical, în defavoarea infinitivului lung substantival, ignorându-se adesea diferența semantică dintre formații, se explică de asemenea prin modelul italian: *admisia (imigranților)* (GR, 2002, nr. 6, p. 4, col. 1), după it. *ammissione* (ZINGARELLI 2002; rom. *admisie*, termen tehnic ce desemnează anumite procese mecanice, *admitere* „acțiune”, v. DEX 1996); (*pe baza unei efective) cunoștințe (a limbii italiene)* (GR, 2002, nr. 6, p. 4, col. 4), după it. *conoscenza* (ZINGARELLI 2002; rom. *cunoștință* „obiect, rezultat al cunoașterii”, *cunoaștere* „acțiune”, v. DEX 1996). Infinitivul substantival nume de acțiune are o utilizare mai restrânsă în italiană decât în română⁵.

2. Unele tendințe sunt comune românei actuale și italienei, manifestându-se independent în cele două limbi: de exemplu, extinderea masculinului la numele de ocupații, de funcții sau la substantivele care exprimă un anumit statut juridic – (*soția mea, cetățean român* (GR, 2002, nr. 6, p. 2, col. 5)⁶.

3. Influența engleză, cea mai importantă influență externă din etapa actuală a limbii române⁷, are o pondere mult mai mică în varietatea lingvistică pe care o examinăm aici. Cauzele principale credem că sunt nivelul scăzut de instrucție a vorbitorilor (influența engleză având caracter cult) și ponderea mai mică a acestei influențe în italiană față de cea pe care o are în română. Adesea influența engleză se realizează indirect, prin intermediul limbii italiene; de exemplu, *oportunitate* „ocazie favorabilă” ar putea fi un

calc semantic după it. *opportunità* (v. ZINGARELLI 2002); *job* ar putea proveni din it. *job* (englezism atestat în texte de la începutul anilor '60, v. ZINGARELLI 2002). Unele nume proprii românești care conțin anglicisme apar românizate: *Banca Post* (GR, 2002, nr. 6, p. 8), pentru *Banc Post*⁸. Utilizarea unor anglicisme, ca *partnership*, arată că probabil corespondentele românești (*parteneriat*, *partenariat*) nu sunt cunoscute. Oarecum surprinzătoare este preferința pentru forma neadaptată *site*, poate sub influența presei românești; italiana preferă cuvântul mai vechi, de origine latină savantă, *sito*, la care s-a adăugat sensul recent, legat de comunicarea prin Internet (ZINGARELLI 2002).

4. Absența contactului permanent cu limba literară, nivelul scăzut de instrucție explică unele confuzii cum este cea dintre elementele *ex-* și *extra-* – (*forța de muncă provenită din țările*) *ex-CE* (GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 2), (*imigranții*) *ex-CE* (GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 3), corect *extra-CE* –, greșelile de ortografie (*crează*, GR, 2002, nr. 6, p. 6, col. 2, corect *crează*), anacoliturile (*să specifice data și locul nașterii, a cetățeniei și a rezidenței*, GR, 2002, nr. 6, p. 2, col. 3, corect *să specifice data și locul nașterii, cetățenia și rezidența*), analogia cu substantivele neologice la care mărcile enclitice se atașează după cratimă (*al doi-lea, vitaminei A și iod-ului*, GR, 2002, nr. 6, p. 12, col. 2, exemple care ar putea fi totuși simple erori de tehnoredactare pe computer; corect *al doilea, iodului*).

5. C o n c l u z i i. Analiza de mai sus pune în evidență existența unor tendințe generale ale limbii române actuale, pe care le-am putut remarca și în limbajul presei românești apărute recent în Italia: slăbirea flexiunii cazuale, slăbirea articolului genitival, utilizarea siglelor și a denumirilor străine în formă invariabilă, extinderea masculinului la numele de ocupații, de funcții etc., productivitatea conjugării I cu sufixul *-ez*, extinderea infinitivului în locul conjunctivului. Alte fenomene sunt specifice pentru varietatea lingvistică examinată aici: limitarea dublării clitice, creșterea frecvenței sufixului de agent

-ist. Unele aspecte ale dinamicii acestei varietăți implică o anumită slăbire a specificității tipologice a limbii române: restrângerea flexiunii cazuale, a flexiunii enclitice, a articolului genitival, extinderea infinitivului – fenomene care apropie româna de tipul flexionar romanic –, limitarea dublării clitice.

Limba presei românești publicate recent în Italia se caracterizează printr-o serie de fapte prezente și în celelalte varietăți lingvistice românești utilizate în medii aloglote⁹: transferul termenilor mai ales administrativ-juridici, tehnico-științifici, în general neologici, din limba străină majoritară; influența acesteia, în grade diferite, asupra tuturor compartimentelor limbii; conservarea unor elemente învechite – de exemplu, *catastifele (Stării Civile)* (GR, 2002, nr. 6, p. 5, col. 2), context nemarcat stilistic – și/sau regionale (v. supra *le plătește câte 210 Euro la săptămână; în ajutorul comunităților și a persoanelor nevoiașe; ideile direcției sau a redacției*).

NOTE:

¹ Cercetări mai extinse au fost realizate asupra graiurilor românești din Ungaria și din Bulgaria: IANCU 1994; NESTORESCU 1996. V. și ELR (*alogen, mediu* ~).

² De ex., BRÂNCUȘ 1958; HARTULAR 1996.

³ DIMITRESCU 1997 (și bibliografia problemei); vezi, de asemenea, o sinteză recentă în ELR (*italiană, influență* ~; *ortografie*).

⁴ SERIANNI 1997, p. 447. Vezi și GGIC III, p. 474–500; SCALISE 1994, p. 102, 185, 209, 213, 225.

⁵ SERIANNI 1997, p. 334–335; GGIC I, p.336, 344–355.

⁶ SERIANNI 1997, p. 85–87.

⁷ AVRAM 1997 (și bibliografia); ELR (*engleză, influență ~*).

⁸ AVRAM 1997, p. 13.

⁹ Vezi bibliografia indicată în notele ¹⁻².

Abrevieri bibliografice

Sursă de material:

GR – „Gazeta românească. Ziarul românilor din Italia”, Ediție periodică lunară în limba italiană și română, Direttore: Gabriele Ratini, [Editore: Stranieri in Italia SRL], Roma, [2001 ș.u., 16 p.] (Redacția: 00161 Roma, Via G. B. Morgagni, 6; [00182 Roma, Via Taranto, 95]; tel. +39.06.44254884, fax +39.06.44254063, [e-mail: gazeta.romaneasca@libero.it])

Lucrări de referință:

AVRAM 1997 – Mioara Avram, *Anglicismele în limba română actuală*, în *Conferințele Academiei Române*, Editura Academiei Române, București, 1997

BRÂNCUȘ 1958 – Gr. Brâncuș, *Despre limba unei gazete românești editate peste hotare*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Editura Academiei, [București], 1958, p. 113–118

DEX 1996 – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Univers Enciclopedic, București, 1996

DIMITRESCU 1997 – Florica Dimitrescu, *À propos des éléments italiens récents en roumain*, RRL, 1997, nr. 5–6, p. 379–394

ELR – *Enciclopedia limbii române*, coordonator Marius Sala, Univers Enciclopedic, București, 2001

GGIC – *Grande grammatica italiana di consultazione*, I–III, nuova edizione, a cura di Lorenzo Renzi et al., Il Mulino, [Bologna], 2001

HARTULAR 1996 – Anca Hartular, *Merem la America*, București, 1996

IANCU 1994 – Victor Iancu, *Cum vorbesc românii din Ungaria*, Comp.-Press, [f.l.], 1994

NESTORESCU 1996 – Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria. Grai. Folclor. Etnografie*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996

SCALISE 1994 – Sergio Scalise, *Morfologia*, Il Mulino, [Bologna, 1994]

SERIANNI 1997 – Luca Serianni, *Italiano. Grammatica, sintassi, dubbi*, con la collaborazione di Alberto Castelvechi, con un glossario di Giuseppe Patota, [Garzanti Editore s.p.a., Milano, 1997]

ZINGARELLI 2002 – Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli [Editore s.p.a., Bologna, 2002]

OSSERVAZIONI SULL'USO DEL RUMENO NEI GIORNALI APPARSI DI RECENTE IN ITALIA

Riassunto

L'autrice examine un certo numero de probleme propri dell'uso del rumeno in situazioni di bilinguismo, in ambiente alloglotto. Il corpus analizat este stato estrapolato dalla stampa rumena

diffusa attualmente in Italia. È stata notata l'esistenza di alcune tendenze generali del rumeno, ma anche la presenza di alcuni fenomeni specifici della varietà linguistica presa in esame, tali da rendere più labile la specificità tipologica del rumeno, a causa dell'avvicinarsi al tipo linguistico romanzo.